

RUKOPIS BIBLIOTEKE MALE BRAĆE U DUBROVNIKU O UTVRDAMA XVIII ST. U DALMACIJI

Vinko J. Velnić

U rukopisnom fondu biblioteke male braće u Dubrovniku nalazi se rukopis koji se svojim sadržajem, karakterom i podrijetlom znatno razlikuje od ostalih rukopisa. Naslov mu je »Relazione ed altro intorno allo stato materiale delle Piazze della Dalmazia«. U Brlekovu je katalogu taj rukopis pod brojem 272.¹ U bibliografskom opisu Brlek je istaknuo njegovu posebnu narav i važnost. To je jedinstveni službeni dokument za poznavanje utvrda, naoružanja i posada mletačke Dalmacije, kao i potreština za slučaj rata sredinom XVIII stoljeća.²

Iako je taj rukopis prije svega vojnog i strateškog značenja, glavni njegov dio prelazi te specifične okvire i poprima šire značenje o općem materijalnom stanju Dalmacije tog vremena. Stoga i nije bez razloga stavljen na hrbat korica naslov »Stato materiale della Dalmazia«.

Izvještaji o stanju u Dalmaciji za mletačke vladavine nisu rijetki. U uobičajenom su djelokrugu redovite administracije predstavnika civilne i vojne mletačke vlasti u Dalmaciji u odnosu prema pretpostavljenima i raznim tijelima političke vrhovne vlasti u Veneciji.³ Svojim opsegom, karakterom i važnošću ovaj rukopis knjižnice male braće u Dubrovniku zauzima, bez sumnje, posebno mjesto i zaslužuje da se na nj malo opširnije osvrnemo.

Osnovne bibliografske podatke o njemu dao je Brlek u spomenutoj bibliografiji rukopisa knjižnice male braće u Dubrovniku.⁴ Ti podaci nisu, međutim, potpuni pa smatram da ih treba u mnogočemu popuniti.

Rukopis je vel. 30,2 × 21 cm, 11. /4/ + 208 + /2/, podnaslovni listovi poslije lista 34, 68, 98 nisu obilježeni. Na listu /2 r/ je naslov, na /3 r.v/ indeks sadržaja. Prema tom indeksu, sadržaj rukopisa jest:

Relazione dello stato materiale della Provincia di Dalmazia, divisa in 4 parti, rassegnata nell'anno 1749 agli Sindici Inquisitori dal Colonello ed ingeniere Gio. Francesco Rossini.

Parte I — Delle Piazze di Frontiera (2—34),

Parte II — Delle Città Maritime (35—68),

Parte III — Degli Appostamenti alla Frontiera (69—98),

Parte IV — De Quartieri di Cavalleria (99—115).

Promemoria di Rossini intorno allo stato delle piazze marittime (116—122), delle piazze di frontiera (123—128).

Relazione della Piazza di Zara, rassegnata nell'anno 1750 agli Sindici Inquisitori dal Demetrio Stratico, Sarg. e Governatore dell'Armi Gener... (129—141).

Occorrenti riparazioni nella Piazza di Zara rassegnate nell'anno 1754 al Sig. Prov. Gener. Francesco Grimani dal Sarg. Maggiore di Battaglia Francesco Rossini (142—147).

Fabbisogno dello stesso Rossini per entro e fuori la Piazza di Zara (150—173).

Dettaglio di fabbisogno per la piazza di Zara in caso d'attacco, esteso dal soprintendente all'artiglieria Garzotto Sora (174—187).

Piano Generale di tutte l'artiglierie e rispettivi apprestamenti, armi, munizioni, e d'ogni altro genere d'effetti ad uso di guerra, et inservienti sì all'attacco che alla difesa, attualmente esistenti in alcune piazze della Dalmazia, isole adiacenti e del Quarner (188—208).

Iz indeksa se jasno razabire struktura i narav rukopisa. Složene je strukture, sastavljen od nekoliko dijelova raznih autora, ali uza svu njihovu raznorodnost, čine cjelinu jedinstvenog karaktera, vojnog i strateškog.

Autori pojedinih dijelova rukopisa naznačeni su u indeksu kao i u naslovima pojedinih dijelova u tekstu. To su F. Rossini, D. Stratico i G. Sora, sva trojica vojnički eksperti. Autor generalnog plana naoružanja: »Piano gener.« nije naveden. Neki dijelovi izvještaja: »Occorrenti riparazioni...« Rossinija Grimaniju i »Dettaglio di fabbisogno...« Garzotta Sora su originali, Rossinijev i Straticov izvještaj za Veneciju je u prijepisu istog prepisivača koji je, bez sumnje, ujedno i redaktor čitavog rukopisa. Grafija originala i prijepisa primjerno je kaligrafijska. Jezik je talijanski, jasno, s izrazitim venecijanskim varijantama.

Vrijeme nastanka svakog pojedinog dijela rukopisa točno je označeno na njegovu završetku. Napisani su svi u kratkom razdoblju, od 18. siječnja 1749. do 15. travnja 1754. godine. Iako prema indeksu izgleda da su pojedini dijelovi rukopisa poredani kronološkim redom, oni to zapravo nisu jer je datum Straticova izvještaja o Zadru u indeksu pogrešan, vjerojatno lapsus calami prepisivača. Taj, naime, izvještaj nije pisan 18. siječnja 1750, već 18. siječnja 1749, ako ne i 1748, svakako prije Rossinijeva izvještaja, kako to izričito navodi u svom izvještaju i sam Rossini.⁵ Napravljena je izmjena reda i u samom Rossinijevu izvještaju jer su Promemorije o pograničnim utvrdama napisane prije samog opširnog izvještaja.⁶

Glavni dijelovi rukopisa, Rossinijev i Straticov izvještaj upravljani su »agli Eccellentissimi Sindici Inquisitori« u Veneciju. Kako su oni i kada, zajedno s ostalim dokumentima strogo vojnog karaktera, stigli u Dubrovnik i završili u biblioteci male braće, nije nam poznato. Nije isključeno, dapače vrlo je vjerojatno da je to plod tajne službe Dubrovačke Republike, bilo da je ona bila sama zainteresirana za strateško stanje i naoružanje svog susjeda, vjekovnog neprijatelja i suparnika, bilo da je to radila u službi ostalih graničnih država, u prvom redu Turske jer je ona imala najviše

mogućnosti da dođe do tih podataka. Povezanost prijepisa tih izvještaja s ostalim dosjeom strogo vojnog karaktera jasno ukazuje na činjenicu da su i sami poticaji za prijepis tih izvještaja nikli iz vojnih i strateških motiva. Rukopis se nalazio pod signaturom 259 i u Kaznačićevu katalogu Čulićeve biblioteke,⁷ i vjerojatno je to i njegova akvizicija za biblioteku male braće, nakon pada Dubrovačke Republike.

Dijelovi rukopisa strogo vojnog karaktera: »Dettaglio di fabbisogno . . .« i »Piano generale . . .« izvan su našeg posebnog interesa; čisti su povijesni dokument vojnog karaktera, te njihovu detaljniju obradu prepuštamo stručnjacima povijesti vojne strategije. Napomenut ću samo da je popis potrebnostina za slučaj napadaja Zadra detaljan i sveobuhvatan, bilo da se radi o pojedinim predmetima, bilo o njihovoj količini. Opskrba je predviđena za garnizon od 3000 vojnika za 180 dana, opskrba bolnice je za 200 bolesnika, isto tako za 180 dana. U generalni plan pak postojećeg naoružanja uključeni su priobalni otoci i Kvarner.

Izvještaji Rossinija i Stratica, iako su vojnog karaktera i nastali prvenstveno iz vojnih motiva, od šireg su interesa; odnose se, naime, i na objekte koji su osim vojnih stručnjaka i predmetom stručnjaka nekih drugih disciplina, k tome nekoji od tih objekata, bez obzira u kakvom su stanju, postoje kao spomenici kulture još danas. Stoga ću i dati opširniji prikaz tih dijelova rukopisa, nadasve pak Rossinijeva izvještaja, jer je on ne samo prostornim radijusom širi nego zahvaća i objekte izvan strogo vojnog okvira, objekte općeg interesa i značaja.

Rossinijev izvještaj o materijalnom stanju donje Dalmacije; »Relazione dello stato materiale dell'Inferior Provincia della Dalmazia« zaprema više od polovine rukopisa, 128 ll. Pisan je, kako je već ranije rečeno, tijekom godine 1749, završen je 1. rujna te godine.⁸ Pisac izvještaja je Ing. Colonello Francesco Rossini, stručnjak Mletačke Republike za vojna pitanja. Kao takav dobio je od vrhovnih vojnih vlasti u Veneciji zadatak da na području novog stečenog teritorija, »acquisto nuovo« koji je dobila mirom u Karlovcima godine 1699. i »acquisto nuovissimo« koji je stekla mirom u Požarevcu godine 1718, nadasve pak na novoj granici prema moćnim silama »le formidabili Potenze«,⁹ Austriji i Turskoj, ispita i utvrdi činjenično fortifikaciono i obrambeno stanje u pogledu njegova utvrđenja. Taj je izvještaj elaborat koji on šalje svojim naredbodavcima nakon izvršenog osobnog pregleda i uviđaja u stvarno stanje na licu mjesta, »Agli Eccellentissimi Signori Inquisitori« u Veneciju. Izvještaj je podijeljen u 4 dijela:

1. — Piazze ed altri luochi murati della Frontiera, e mediterranei;
2. — Città Maritime;
3. — Appostamenti sopra il Regio Confine, e a portata di questo;
4. — Quartieri di Cavalleria sparsi in varie parti della Provincia.

U utvrđena mjesta i mjesta sa zidanim utvrđama spadaju: Knin, glavna kraljevska tvrda na tromedi, pa Drniš, Vrlika, Sinj, Klis, Imotski, Zadarje, Vrgorac, kula u Norinu, Opuzenu, Kleku i tvrđava Smrdan.

Gradovi su: Makarska, Omiš, Split, Trogir, Šibenik, tvrđava Sv. Nikole kod Šibenika i Skradin. Zadar nije ubrojen jer je o njemu dan poseban, Straticov izvještaj.

Granične posade su u Klečeviću, Privesu, Otonu, Kobelici, Benderu, Plavnu, Strmici, Bosankijeru, Raškoviću, na mostu Roškog slapa, Oništu, kaštelu Glavac, Bilibrigu, baždani u Sinju i Klisu, na mostu u Solinu, Trilju, Čačvini, Aržanu, Sklopini, Obisenjaku, Posušju, Gorici i Runoviću.

Postaje konjice su bile u Zemuniku, Benkovcu, Ostrovici, Drnišu, Kosovu, Kninu, Vrlici, Hanu, Sinju, Klisu, Vrbi i Imotskom.

Glavnu okosnicu obrambenog sistema činila su utvrđena mjesta i gradovi. U taj su sistem bile uključene u vrijeme rata i sve ostale vojne posade, pogranične i konjice, osmatračnice i izvidnice graničnih prijelaza i putova, javnih i potajnih, kao i onih za vezu. Straže graničnih prijelaza i putova bile su i čuvari javnog reda podložnika »d'indole fiera ed indocile«⁴⁰ a to su obavljale i za vrijeme mira; odredi konjice s tih postaja služili su za vezu među mjestima, poštu i praćenje karavana koje su s granica išle raznim putovima prema moru, u prvom redu prema splitskoj skali, Šibeniku i Zadru.

Stratico naziva Rossinija u svom izvještaju o Zadru, s kojim je zajedno pregledavao utvrde Zadra, »Degnissimo Signor« i kaže za njega: »le di cui militari cognizioni sono gia note agli Eccellentissimi Signori Inquisitori«.⁴¹ Ove karakteristike o Rossiniju dao je Stratico prije nego što mu je bila povjerena ova inspekciona misija. Izvještaj koji Rossini šalje nakon završene povjerene mu misije pokazuje da je stvarno Venecija dobro poznavala stručne odlike Rossinija i znala kome povjerava tako važan i osjetljiv zadatak. Njegov izvještaj odaje njegove moralne, stručne i vojne odlike. Izvještaj se može slobodno smatrati uzorom vojnog izvještaja jer je pedantan, detaljan, iscrpan i točan, »con esatta contezza«⁴² i »una veridica relazione«, kako ga je i on sam nazvao.⁴³

Način izvještavanja o svim objektima bio je uglavnom isti. Kod utvrđenih mjesta, graničnih i primorskih gradova najprije točno određuje biografski i topografski položaj i važnost, u prvom redu sa strateškog značaja za uže ili šire područje, ali isto tako i za trgovačku i komunikacionu važnost. Slijedi zatim prikaz stanja utvrda u cjelini i pojedinostima, te njihovo značenje za strateške i obrambene funkcije kao i za smještaj, bilo posade u njima, bilo raznih magazina. Nakon toga se nabrajaju ostali fortifikacioni objekti unutar samog grada i u njegovoj neposrednoj blizini, o čemu govori najprije općenito a zatim pojedinačno. Kod utvrda je opisan oblik, vrsta, funkcija, dimenzije te način i vrijeme izgradnje, a za neke je istaknuta i prošlost. Utvrđeno je postojeće stanje i predloženo daljnje unapređenje njihove strateške i obrambene funkcije u sklopu lokalne ili opće obrane te prijedlozi za njihovo osposobljavanje.

Ista je pažnja posvećena i ostalim objektima javnog značaja, nadasve u gradovima: o stambenim prostorijama i smještaju službenih predstavnika vojne i civilne vlasti,⁴⁴ te o sanitarnim, kulturnim i ostalim pitanjima, kao npr. o arhivu u Makarskoj i njegovu smještaju.⁴⁵ Posebna je pažnja posvećena crkvama u Makarskoj i Skradinu koje su pri gradnji doživjeli neprilike i rušenje; opširno i potanko opisuje njihovo stanje i daje svoje savjete za njihovo dovršenje i nabavu materijala.⁴⁶

Spomenute su nastambe domaćeg stanovništva, »Dei Morlacchi«, Vlaha uz utvrde. Zanimljivi su njegovi opisi tih kuća oko katedrale u Skradinu

koje su skladno poredane,¹⁷ uobičajenih oblika, »secondo il costume«,¹⁸ a navodi i njihovu vrstu — casa, casuccia, cappana — i njihov bijedni izgled (miserabile) koji se ponavlja (della già nota struttura¹⁹ — dell'ordinaria struttura).²⁰ Za Drniš spominje da tu postoji mnogo kuća, od kojih neke imaju oblik kule.²¹

Spominje mnoge, veće i manje, crkve, kapele i kapelice, »Cappelle e cappellette«, koje su sve »Latine«. ²²

Pri svakom fortifikacionom objektu, bez obzira koje vrsti, naznačeno je brojčano stanje posade, časnika i vojnika. Na svršetku pak prikaza utvrđenih mjesta i gradova navedeno je postojeće stanje naoružanja prema pojedinim utvrdama i njihovim pojedinim dijelovima.²³

Kod toga je izražavao i brigu za pomoć bijednom stanovništvu prema kojem je iskazivao naklonost, posebno onom Sinjske krajine za koje navodi: »popolazione si fedele, pia e valorosa, tutta di Rito Latino«. ²⁴

Da ne bi zbog opsežnosti detaljnog izvještaja bio zamagljen pravi uviđaj u stvarno stanje i time umanjena nužnost hitnog zahvata za osposobljavanje objekta, priložen je opširnom i »vjerodostojnom« izvještaju kratak sažetak onih zahvata za pojedine objekte koje treba što prije izvesti.

U ocjenjivanju stanja pojedinih objekata Rossini je realan; isto je tako realan i u općoj ocjeni sveukupnog stanja, za koje kaže da je žalosno, »lacrimevole«, ²⁵ »tako žalosno« da je morao smoći snage da prikaže to u pravom svjetlu svojim gospodarima na lagunama.²⁶ Njima je nastojao istaknuti značenje istočne obale Jadrana kao predstraže Venecije i obala čitave Italije.

Na taj su način pisali izvještaje i predstavnici vojne i civilne vlasti Zadra a i knezovi, kapetani i generalni providuri Dalmacije i Albanije. Zato je Zadar i bio u fortifikacionom pogledu iznimka, dobro utvrđen bedemima, kulama, baluardima i opkopima. Na taj je način pisao i izvjestitelj ovog rukopisa Stratico o utvrđenju Zadra.²⁷

U uvodnom dijelu svog izvještaja najprije veliča svoje gospodare zbog razumijevanja što su ga uvijek imali za Zadar, pa je on i utvrđen kao malo koji grad. Iznosi zatim ukratko historijat utvrđivanja koja su izveli maršal Schulemburg i A. Erizzo, generalni providur Dalmacije i Albanije. Opisuje zatim postojeće stanje svih utvrda kako ga je vidio zajedno s vojnim ekspertom Rossinijem i predlaže hitne zahvate za odstranjivanje šteta koje su na njima nastale razornim zubom vremena te predlaže preinake i usavršenja prema najnovijim zahtjevima ratne tehnike.

Kako je Venecija budno bdjela nad bedemima i utvrdama Zadra, pokaže i posljednji izvještaj ovog rukopisa o nekim popravcima na utvrdama Zadra s detaljiziranim trebovnikom za te radove što ga je podnio 1754. godine Rossini generalnom providuru Dalmacije i Albanije Franji Grimaniu.

Koliko su bili ostvareni Rossinijevi i Straticovi prijedlozi za restauriranje navedenih fortifikacionih objekata u Dalmaciji, nije nam poznato. Činjenica je samo da je mnogima izbrisan trag i da će spomen na njihovo postojanje ostati samo u ovim izvještajima.

BILJEŠKE

- ¹ M. Brlek, Rukopisi knjižnice Male braće u Dubrovniku, knj. I, Zagreb 1952, str. 279.
- ² Ibid., str. 279.
- ³ S. Ljubić, Listine... I — X; Commissiones et relationes Venetae, I—III; G. Novak, Commissiones et relationes, IV, Zagreb 1964.
- ⁴ M. Brlek, o. c. str. 279
- ⁵ Relazione dello stato materiale delle Piazze della Dalmazia. Rkp. 1. 68 r.
- ⁶ Ibid., 1. 123 r.
- ⁷ Biblioteca di fra Innocenzo Ciulich nella libreria di RR. PP. Francescani di Ragusa Zara 1860.
- ⁸ Rkp. c. 1. 115 v.
- ⁹ Ibid., 1. 99 r.
- ¹⁰ Ibid., 1. 99 r.
- ¹¹ Ibid., 1. 136 r.
- ¹² Ibid., 1. 123 r.
- ¹³ Ibid., 1. 123 r.
- ¹⁴ Ibid., 1. 40 r. i passim
- ¹⁵ Ibid., 1. 38 r.
- ¹⁶ Ibid., 11. 36 v, 66 v.
- ¹⁷ Ibid., 1. 65 v.
- ¹⁸ Ibid., 1. 77 r.
- ¹⁹ Ibid., 1. 108 v.
- ²⁰ Ibid., 1. 94 v.
- ²¹ Ibid., 1. 5 v.
- ²² Ibid., 1. 108 r, i passim
- ²³ Ibid., 1. 115 r.
- ²⁴ Ibid., 1. 7 v.
- ²⁵ Ibid., 1. 123 r.
- ²⁶ Ibid., 1. 115 r, v.
- ²⁷ Ibid., 1. 130 r.

MANUSCRIT DES FORTIFICATIONS DU XVIIIe s. EN DALMATIE,
APPARTENANT À LA BIBLIOTHÈQUE DES FRÈRES MINEURS
DE DUBROVNIK

Vinko J. Velnić

Dans la description bibliographique des manuscrits de la Bibliothèque des Frères Mineurs de Dubrovnik, Brlek a attiré l'attention sur le manuscrit intitulé: »Relazione ed altro intorno allo stato materiale delle Piazze della Dalmazia« (Relation et autres sur l'état matériel des places de Dalmatie). Car il »représente un document officiel unique pour la connaissance des fortifications, de l'armement, des garnisons de la Dalmatie vénitienne, ainsi que des fournitures nécessitées en cas de guerre au milieu du XVIIIe s.«

Certaines parties de ce manuscrit — qui, en réalité, se compose de plusieurs contributions de divers auteurs — ont, en plus de leur valeur stratégique, une valeur beaucoup plus large encore car, outre les bâtiments de strict caractère

militaire, elles concernent aussi des constructions d'un caractère public plus étendu, plus général. Ainsi sont les manuscrits suivants: Rapport de D. Stratico sur Zadar, surtout rapport de Rossini sur l'état matériel des fortifications en Dalmatie qui forme la partie la plus importante de l'ensemble du manuscrit, de sorte que tout manuscrit se trouve désigné sous le titre de ce document. Le travail offre une ample vue de ce rapport, précisément du point de vue de sa plus grande importance.

L'auteur de ce rapport, l'ingénieur Colonel Giov. Francesco Rossini, était un spécialiste notoire de la République vénitienne pour les fortifications et, comme tel, avait été chargé d'examiner l'état des fortifications sur le sol de la Dalmatie après que la »Dominante« eut étendu son pouvoir sur ce territoire, jusqu'à la ligne de Mocenigo. Notre manuscrit est une copie du rapport que Rossini a soumis, en 1749, une fois sa tâche accomplie, aux »Sindici Inquisitori« à Venise.

Le rapport est divisé en 4 parties:

I) lieux fortifiés à la frontière: Knin, Drniš, Vrlika, Sinj, Klis, Imotski, Zadvarje, Vrgorac, tour de Norin, Opuzen, Klek et fort de Smrdan.

II) Villes littorales: Makarska, Omiš, Split, Trogir, Šibenik, fort St-Nicolas et Skradin. Zadar est traité séparément, c'est pourquoi il ne mentionne pas cette ville.

III) Garnisons frontalières.

IV) Postes de cavalerie.

Le diapason du rapport est étendu, le spectre en est très clair, riche, avec des détails divers car tous les éléments, de quelque sorte qu'ils soient, sont classifiés suivant l'époque, l'espace et la vie réelle du temps; le rapport donne non seulement une image très précise de l'état matériel des fortifications sur notre territoire, mais aussi une image très fidèle de l'état matériel général en Dalmatie; c'est pourquoi est écrit avec raison sur le dos des manuscrits le titre suivant: »Stato materiale della Dalmazia« (Etat matériel de la Dalmatie).